

Л. І. Іванцев

СПІВВІДНОШЕННЯ УСВІДОМЛЮВАНОВОГО- НЕУСВІДОМЛЮВАНОВОГО У ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЯХ ОСОБИСТОСТІ

Процес усвідомлення особистістю власних ціннісних орієнтацій можна поділити на такі три складові:

- Усвідомлення та виявлення життєвих пріоритетів, цілей, цінностей, ідеалів, якими керується особистість проектуючи свій життєвий шлях.

- Усвідомлення ціннісно-світоглядного аспекту, який виникає головню внаслідок рефлексії ціннісної системи, намагань піддати її систематизації, критиці, узгодженню тощо.

- Усвідомлення та реалізація особистістю конкретних мотивів, потреб, інтересів і домагань, тобто тих цінностей, які породжуються у процесі конкретизації ціннісної системи, намагань виразити їх засобами побутової мови і мислення, головню у вигляді сентенцій та тверджень, якими керується особистість у повсякденному житті.

Життєві пріоритети, цілі, цінності та ідеали визначають життєву орієнтацію, на основі якої відбувається вибір життєвої стратегії. Вони відповідають за вибір тієї чи іншої соціальної поведінки у виробничій, громадській або сімейній сфері життя. Поняття життєвих орієнтацій значною мірою співпадає із поняттям системи життєвих позицій. Так само як і система життєвих позицій, життєві орієнтації значною мірою визначають особливості життєвого шляху особистості. Невипадково, вважаємо, що поняття життєві орієнтації включається у склад таких, як життєві програми, плани, наміри, проекти, позиції та рішення.

З метою подолання зазначеної строкатості спробуємо подати нижче нашу робочу класифікацію ціннісної системи особистості і можливі прийоми верифікації останньої засобами експериментатики.

Усталено-традиційні та динамічні цінності. Ціннісне усвідомлення життя відбувається не тільки на рівні осмислення суспільного, політичного і культурного життя, але й на рівні побутових уявлень в процесі комунікації із найближчим оточенням. Можливо, що обговорення всіх цих проблем на цьому рівні є більш динамічним, пластичним, здатним до впливів з боку цього оточення і більш важливим для особистості, ніж аналіз цих проблем на науково-теоретичному або просто на узагальненому рівні. Отже, ідеали і цінності із стабільними або «теоретичними» характеристиками слід відрізнати від тих цінностей, що належать до другого типу - до динамічних цінностей, і які відіграють в житті особистості не менше значення ніж стабільні цінності. Більше того,

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України
«динамічні» цінності можуть укорінюватись і трансформуватися у стабільні.

Отже, для сучасності є характерним наявність як нових динамічних цінностей, що виникають внаслідок різноманітних, а часом і неусвідомлюваних впливів найближчого оточення та засобів масової комунікації, так і цінностей, що мають традиційний, стабільний або усталений характер і виникають внаслідок дії довготривалих причин, власних цілеспрямованих розмірковувань, виховання і загальних впливів соціального середовища.

Довгострокові та короткострокові цілі та цінності. Короткотривалі цілі або підпорядковуються довготривалим, або виникають спонтанно, за умов певної ситуації, що склалася, і зникають в разі їх досягнення. Життєві цілі, цінності та орієнтація, а також світоглядна сфера людини визначаються як довгостроковими, так і динамічними умовами існування.

Відсутність перспектив або наявність ілюзорних або нереалістичних цілей створюють несприятливі умови для розвитку особистості. Наявність довготривалих цілей надає можливість зробити свої вчинки осмисленими, доречними і виправданими. Вони здатні зробити людину рішучою і впевненою в собі і своїй діяльності. При цьому люди, що мають глибинні, усвідомлювані, реалістичні інтереси і цілі мають переваги перед людьми, які мають тільки короткотривалі цілі.

За відсутності довготривалих цілей життя отримує неупорядкований, хаотичний характер, людина попадає під вплив випадкових обставин і випадкових людей, марно розпоршує свій біологічний, психологічний, соціальний і економічний потенціал. Відсутність довготривалих цілей сприяє втраті прагнення піклуватись про своє здоров'я, кар'єру, близьких, появі депресії та розладів психіки.

С.Л. Рубінштейн, який один з перших порушив питання про необхідність осмислення проблеми детермінації людської поведінки, наголошував про «узагальнююче» відношення людини до життя. В свою чергу, Є.І. Головаха та О.О. Кронік ще у 1984 році вказували на необхідність цілеспрямованого формування довгострокових, змістовних і соціально-значимих життєвих орієнтацій як факторів, що сприяють творчій самореалізації особистості.

Таким чином, система життєвих цінностей особистості виступає як орієнтувальна основа життєдіяльності, дозволяючи їй орієнтуватись у зовнішньому світі, визначати своє місце у життєвому просторі, напрями і способи своєї життєдіяльності, особливості індивідуального життєвого шляху.

Реальні та ілюзорні цілі та цінності. Навіть довготривалі цілі можуть виявитися нереальними, зовнішніми, уявними. Справа в

тому, що розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності відбувається через ряд етапів і життєвих циклів, на кожному з яких особистість має певний рівень соціальної, психологічної і моральної зрілості, які визначають цілеспрямовану діяльність особи, її життєві цілі, засоби і шляхи їх досягнення і корекцію її життєвих планів. Наявність цілеспрямованої діяльності, з одного боку, визначається згаданими етапами і циклами, а з іншого, сама впливає на їх характеристики. Встановлено, що чим вищі цілі, якими живе особистість, тим кращими є характеристики її пам'яті, сприйняття і мислення.

Слід зауважити, що нереальні, розмиті і зовнішні цілі здатні перетворюватись в реальні і внутрішні, особливо в юному віці, якщо попередній період життя виявився сприятливим для цього.

Переживання особистістю власного життя може бути не тільки усвідомлюваним, відрефлексованим, але й неусвідомлюваним або усвідомлюваним фрагментарно. В такому випадку життя сприймається як природний процес, щиро, розкуто і наївно, без намагань вплинути на характер перебігу подій, стримати свої емоції, подумати про наслідки.

У даному дослідженні процес усвідомлення особистістю наявних у неї цінностей відбувався шляхом застосування опитувальника (М.Рокич), а також спеціального обговорення отриманих відповідей.

У дослідження взяли участь студенти 1-2-х курсів Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника.

В процесі дослідження ми ставили за мету, по-перше, в'яснити, як вони відносяться до космічних цінностей, тобто до включення людського життя у космічні явища, до суспільно-історичних цінностей, та до такої цінності, яке становить людське життя. Для цього їм надавались, серед іншого, наступні запитання:

Чи відчуваєте Ви відповідальність за збереження життя на Землі? за збереженість її флори і фауни?

Чи відчуваєте Ви відповідальність за спадковість людських поколінь на Землі?

Чи цінуєте Ви дар життя?

Чи відчуваєте Ви відповідальність за подальший плін життя, за власну зрілість та старість, за добробут своїх майбутніх дітей та онуків?

Чи вважаєте Ви, що необхідно нести відповідальність за наслідки своїх майбутніх вчинків?

Здебільшого студенти відповідали на подібні запитання «Так». Незважаючи на те, що частина студентів погоджувалась із необхідністю мати людині, однаке в реальності більшість із них не мали чіткого уявлення про конкретний зміст таких цінностей, були нездатні обгрунтувати їх функцію у житті людини.

Дослідження усталено-традиційних та динамічних цінностей відбувалось шляхом обговорення відповідей випробуваних на такі запитання:

Що Ви вважаєте традиційними цінностями?

Які цінності можна вважати динамічними, тимчасовими, новими у порівнянні із традиційними?

Що є добром у сучасних умовах? Що є злом?

У процесі дослідження виявилось, що такі цінності, як любов до рідної землі, до батьків, як сім'я, діти, праця тощо оцінювалися студентами як найважливіші. Щодо таких цінностей, як добро і зло, то уявлення студентів виявилися більш ніж строкатими.

Дослідження особливостей співвідношення далекосяжних цілей із короткосяжними відбувалось шляхом аналізу відповідей випробуваних на такі запитання:

Які цілі Ви вважаєте далекосяжними?

Чи маєте Ви далекосяжні цілі?

Чи бачите Ви життєву перспективу?

Чи існує вона саме для Вас?

Чи намагались Ви приміряти на себе цю перспективу?

Чи розглядали Ви варіанти життєвого вибору?

На основі чого Ви робили свій вибір?

Чи здатні Ви до рішучої зміни життєвої цілі?

Чи Ваші цілі завжди залишаються і будуть залишатися незмінними?

Чи здатні на Ваш вибір життєвої цілі вплинути думки інших людей, прочитане із книжок, перегляд фільму?

Чи маєте Ви необхідність звертатися до ворожки? Чи повірите Ви їй?

Процес обговорення активізував у випробуваних механізм рефлексії, сприяв кращому усвідомленню ними власних актуальних і потенційних можливостей.

Наявні у студентів уявлення про способи досягнення відповідних ціннісних уподобань фіксувалися нами у ході обговорення їх відповідей на такі запитання:

Що таке моє життя? Який смисл у моєму житті?

Що таке доля? Чи можна самому визначити свою долю?

Як треба жити? Що треба робити у своєму житті, щоб час не витрачався марно?

Що таке моє «Я»? Які мої особливості, в чому моє призначення?

Чи можна вірити людям?

Чи варто одружуватись? Коли це робити? Як обирати дружину/чоловіка?

Що краще, швидше народжувати дітей чи відтягнути цей момент?

Яку професію обрати? Куди піти вчитись? Чи правильно у сучасних умовах обирати професію раз і на завжди? Чи варто

приділяти професійному зростанню максимальну увагу, чи краще певний час «розслабляться» або шукати іншої сфери діяльності?

Яке місце у житті треба відводити відпочинку і всьому тому, що з ним пов'язано?

Як показали результати, процес обговорення цих питань викликав підвищений інтерес у студентів, більшість із яких не мали досвіду їх самостійної постановки і осмислення.

Ілюстрацією сказаному можуть слугувати результати ієрархізації ними термінальних і інструментальних цінностей (див.табл. 1 і 2).

Таблиця 1

Ранги термінальних цінностей

1	Активна діяльність - повнота і емоційна насиченість життя	10
2	Мудрість - зрілість суджень і здоровий глузд	8
3	Здоров'я - фізичне і психічне	1
4	Цікава робота	9
5	Красота у природи і мистецтві	17
6	Кохання - духовна і фізична близькість із коханою людиною	2
7	Відсутність матеріальних труднощів	3
8	Хороші і вірні друзі	6
9	Суспільне визнання - повага товаришів і знайомих	11
10	Пізнання - інтелектуальний розвиток і підвищення загальної культури	13
11	Розвиток - вдосконалення фізичних і духовних можливостей	12
12	Продуктивність життя - повне використання своїх можливостей і сил	14
13	Розваги - присмієне проведення часу, відсутність обов'язків	15
14	Свобода - самостійність і незалежність у судженнях та вчинках	7
15	Щасливе сімейне життя	4
16	Щастя інших - добробут і розвиток інших, всього народу і людства	18
18	Впевненість у собі - внутрішня гармонія, відсутність сумнівів	5

Як випливає із табл.1, найнижчі ранги займають термінальні цінності, які стосуються: активної діяльності, мудрості, пізнання, загального розвитку, повного використання своїх можливостей, свободи і творчості, тобто ті цінності, які є базовими для життєдіяльності особистості як суб'єкта життєтворчості.

Отримані результати свідчать про те, що найвищі ранги посідають цінності, які можна пояснити як схильність до взаємодії, до створення позитивного враження на інших (хороші манери, почуття гумору, дотримання даного слова та чесність). Водночас такі цінності, як рівень вимог до життя, дисциплінованість, здатність діяти рішуче, самодисципліна, тверда воля, працелюбність та продуктивність значно поступаються наведеним вище.

Ранги інструментальних цінностей

1	Акуратність - вміння тримати в порядку речі та справи	2
2	Вихованість, хороші манери	1
3	Високі запити, рівень вимог до життя	16
4	Почуття гумору, життєрадісність	5
5	Дисциплінованість, ретельність	17
6	Незалежність - здатність діяти рішуче і самостійно	6
7	Непримиренність до недоліків своїх і чужих	8
8	Освіченість - широта знань, висока загальна культура	18
9	Відповідальність, вміння тримати своє слово	3
10	Рационалізм - вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані рішення	10
11	Самоконтроль - стриманість, самодисципліна	11
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки	13
13	Тверда воля - вміння не відступати перед труднощами	12
14	Терпимість до поглядів і поведінки інших, вміння прощати	15
15	Кругозір - вміння розуміти та поважати чужі думки, смаки, звичаї	14
16	Чесність, правдивість, щирість	4
17	Ефективність у справах, працелюбність та продуктивність	9
18	Чуйність, турботливість	

Процес усвідомлення випробуваними ціннісно-світоглядного аспекту процесу життєтворення, який досліджувався головним чином шляхом групового обговорення, показав, що більшість студентів погоджувалися із тим, що краще мати, ніж не мати сенс життя як засадничий принцип його організації, проте його конкретний зміст і роль у побудові власної стратегії життя усвідомлюється недостатньо.

Підсумовуючи наведене вище, маємо підстави вважати, що для підвищення рівня усвідомлюваності особистістю власної ціннісної

сфери, прийом обговорення містить значно потужніший потенціал, аніж той, що діагностується більшістю дослідників за допомогою найрізноманітніших, в тому разі і найвідоміших опитувальних прийомів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности – К.: Наукова думка, 1984 – 207 с.
2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания – К., 1989 – 200 с.
3. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения – М.: Наука, 1988 – 200 с.
4. Низовских Н.А. Человек как автор жизни: Психосемантика жизненных ориентаций – Киров, 2000 – 118 с.
5. Психологические тесты – М.: Светотон, 1996 – 336 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – М., 1946 – 704 с.
7. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности – М.: ВЛАДОС, 1999 – 512 с.

Ю. І. Калюжна

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Публікація присвячена вивченню структури пізнавальних інтересів сучасної шкільної молоді та місця у ній мотивів, пов'язаних з освоєнням тих сфер дійсності, що сприяють формуванню громадянської позиції особистості. У статті наведено результати конкретного експериментального дослідження, що дає можливість виявити базові мотиваційні утворення особистості, на основі яких відбувається формування інтересів до питань політики, моралі, економічних та психологічних проблем. На основі цього окреслюються шляхи навчально-виховної діяльності педагогів, які можуть сприяти розвитку громадянськості у юнацькому віці.

Ключові поняття: мотивація, пізнавальний інтерес, структура інтересів, базові та периферійні інтереси.

Постановка проблеми

Одним з основних завдань сучасної школи є формування особистості здатної до активної участі у суспільному житті, пізнання та перетворення навколишньої дійсності. Сутність людини реалізується при цьому в усвідомленні об'єктивних законів світу та свого буття у ньому. Усвідомлення ставлення до різних сфер дійсності й до себе, своїх потреб, інтересів, цілей проявляється в безпосередньо у діяльності особистості, її творчій самореалізації, громадянській спрямованості.